Virgil Nestorescu

OBSERVAȚII ASUPRA *DICȚIONARULUI ETIMOLOGIC AL LIMBII ROMÂNE* (DELR)

Apariția primului volum al acestei mari lucrări lexicografice reprezintă un moment de multă vreme aşteptat în lingvistica românească, pe care l-au salutat cu satisfacție atât specialiştii, cât şi publicul iubitor al istoriei limbii şi al etimologiei. Prin adoptarea principiului fundamental de organizare a faptelor de limbă practicat în majoritatea dicționarelor etimologice moderne, materialul lexical este studiat monografic, sub forma de cuiburi lexicale, în care fiecare cuvânt-titlu se bucură de o prezentare identică: glosarea sa în română şi franceză, enunțarea etimonului acestuia, urmată de o sumară istorie a soluțiilor etimologice anterioare, iar apoi, ceea ce este nou şi extrem de util pentru cercetarea lingvistică românească, menționarea consecventă a derivatelor cuvântului-titlu, atestarea lor, care adesea poate fi mai veche decât a bazei de la care s-au format. Acest ultim paragraf constituie o parte originală şi extrem de utilă pentru cercetarea lingvistică românească.

Înainte de a trece la o analiză concretă a unor articole de dicționar, îmi permit să fac o constatare de principiu. Este uşor de înțeles grija ce se acordă menționării primei atestări în cazul cuvântului-titlu, dar tocmai de aceea pare bizară absența totală în DELR a oricărei informații referitoare la sursa de unde este preluată informația respectivă, lexicografică, literară sau de altă natură (cronici, documente istorice), aşa cum ne-am fi aşteptat. Despre utilitatea acestor date nu este cazul să discutăm. De aceea, cred că introducerea unui sistem economicos de sigle ar fi fost posibilă, aşa cum se procedează în dicționarele etimologice ale altor limbi[1].

În continuare, urmează unele observații şi propuneri, care sper să fie folositoare pentru viitor.

1. Cu mai mulți ani în urmă, am scris despre rolul datării cuvintelor în cercetările de istorie a vocabularului şi implicit în dicționarele etimologice (cf. Nestorescu, *Cercetări etimologice*). În bună măsură, aceste considerații şi-au găsit reflectarea în acest prim volum al DELR.

Pe marginea acestui subiect, mereu actual, mă voi referi la unele informații inexacte privind prima atestare, izvorâte fie din folosirea incompletă a materialului din bibliografia pe care autorii au avut-o la îndemână, fie din ignorarea unor studii care au făcut cunoscute o serie de atestări înregistrate în noi colecții de documente.

[1] Cf. *Nouveau dictionnaire étymologique et historique* de Albert Dauzat, Jean Dubois, Henri Mitterand, Librairie Larousse, Paris, 1964 sau, un exemplu mai recent, *Български этимологичен речник*, Sofia, 1971.

LR, LXIII, nr. 4, p. 501–506, Bucureşti, 2014

BDD-A20034 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:59:09 UTC)

Este vorba în primul rând despre *Dicţionarul elementelor româneşti din documentele slavo-române 1374–1600* (DERS) şi despre *Dicţionar al limbii române vechi* (DLRV), ambele des citate pentru ilustrarea celor mai vechi atestări, dar mai ales despre unele articole cuprinzând completări ale DERS, publicate la câţiva ani după apariţia acestuia, care nu figurează în lista abrevierilor bibliografice din DELR.

1. Atestări mai vechi ale cuvântului-titlu.

a) **Adâncat** adj. substantivat în *Adâncata*, top. 1532 (*DERS*, p. 2), dar 1577 în *DELR*.

Alac s. „specie de grâu” 1572 (*Completări*, p. 422), dar 1647 în *DELR*.

Apostol s., în antrop. *Apostol* <1552–1568> (*DERS*, p. 5), dar 1563–1583 în *DELR*.

Azap s. „soldat al miliţiei otomane” în antrop. *Azap* 1568 antrop. (DERS, p. 8), dar în DELR 1812.

Bărăgan s. „stepă, şes întins” <1579> (*Noi completări*, p. 524), dar 1805 în DELR.

Buduhală s. „monstru, pocitanie”, apare ca variantă a lui *budihace* (1825, în *DELR*); se pare că lucrurile stau exact invers, deoarece cuvântul *buduhală* era cunoscut cu mult înainte ca poreclă (Ştefan ~), fiind atestat încă din 1598 (*Completări*, p. 422); forme apropiate, anume *budihală, buduhaie* apar în DELR cu datări din sec. XIX, iar *buduhală* de abia în anul 1939.

Botă s.f. „vas de lemn” 1577 (*Noi completări*, p. 524), dar 1703 în DELR.

b) Sub **Bărbânţă** nu este menţionată nicio dată în dreptul variantei *berbeniţă*, pentru care DERS, p. 10 indica anul 1440.

c) Cuvântul-titlu **Albie**, top. din Moldova, înregistrat la p. 51 nu trebuia inclus în dicţionar, deoarece anul atestării sale nu este adevărat. Documentul din care a fost excerptat este un fals, o copie slavonă târzie, semnalată de mult în DIR I, p. 197. Atragem atenţia asupra unui asemenea risc de interpretare a datelor, care poate să revină în cursul elaborării dicţionarului.

Această informaţie greşită a fost preluată din *Dicţionar al limbii române vechi* (DLRV) de Gh. Mihăilă, care a folosit la întocmirea lucrării sale şi unele documente slavo-române insuficient verificate în privinţa autenticităţii lor[2]. De aceea, o redactare corectă a acestui articol trebuie să se bazeze numai pe datele oferite de DERS (p. 3): **Albie** 1529, în top.

2. Derivate ale cuvântului-titlu.

a) Nu este înregistrat sub **Bătuş** un derivat important, anume (înv.) *butuşariul* s. art. „lucrător de botuşe; cizmar” 1568 (DERS, p. 29), format din varianta *butuş*.

Cu acest prilej, adaug cu privire la **Bătuş** că nu este cuvânt comun, cum reiese din redactarea articolului din DELR, ci antroponimul *Botâş*, pomenit într-un act din 1488.

[2] Subiectul este discutat în recenzia la acest dicţionar, publicată în *Limba română*, nr. 2, anul XXIV, 1975, p. 178–183.

BDD-A20034 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:59:09 UTC)

b) Au atestări mai vechi:

aldămăşari (sub **Aldămaş**) s.m. pl. „părtaş, martor la aldămaş” 1575 (*Completări*, p. 424).

armeancă (sub **Armean**) s.f. în antrop. *Armeanca* 1490 (DERS, p. 7).

bădia (sub **Bade**) s.m. „termen popular de respect pentru o persoană în vârstă” în antrop. 1555 (DERS, p. 10).

bivolariul (sub **Bivol**) s. art. „paznic pe lângă bivoli” în antrop. 1575 (*Completări*, p. 424).

blotorul (sub **Bleot**) s. „om de nimic” în antrop. 1599 (*Completări*, p. 422).

brusturoasa (sub **Brusture**) adj. f. în top. 1536 (*Elemente*, p. 146).

butişoară (sub **Bute**) s.f. în top. 1563 (*Elemente*, p. 146).

3. Glosări necorespunzătoare ale sensurilor.

Derivatul *armaş* (sub **Armă**) este glosat ca „jandarm”, ceea ce nu este suficient pentru lămurirea istoriei cuvântului. Din documentul prin care este exemplificat termenul (cf. DERS, p. 6) reiese limpede că acesta însemna pe lângă un simplu „om înarmat, jandarm”, dar şi un „înalt demnitar la curtea domnească, având atribuţii administrative şi poliţieneşti”, titulatură sub care apare adesea ca martor la scrierea documentelor emise de cancelariile din ţările române, în formele *vel armaş* „mare armaş” sau *armăşel* „adjunct de armaş” (în care suf. *-el* îşi pierde funcţia diminutivală).

La cuvântul-titlu **Arol** se indică sensul în limba română „aversul unei monede”, dar în limba franceză apare ca „avers d’une médaille”. Nu este greşit, pentru că şi medaliile au *avers* şi *revers*, dar trebuia respectată glosarea anterioară.

BIBLIOGRAFIE

Completări	=	Virgil Nestorescu şi Ion Robciuc, *Completări la Dicţionarul elementelor româneşti din documentele slavo-române* (DERS), în „Limba română” (XLII) nr. 9/1993, p. 422–426.
DERS	=	*Dicţionarul elementelor româneşti din documentele slavo-române, 1374–1600*, alcătuit de Gh. Bolocan, Virgil Nestorescu, Ion Robciuc, Corneliu Reguş, Aspazia Reguş, Mile Tomici, Ion Ciocea, Olimpia Guţu, Cornelia Popescu (red. responsabil: Gh. Bolocan), Bucureşti, Editura Academiei, 1981.
DIR I	=	*Documente privind istoria României A, Moldova*, veacul XIV, XV vol. I (1384–1475), Bucureşti, 1954.
DLRV	=	G. Mihăilă, *Dicţionar al limbii române vechi* (*sfârşitul sec. X – începutul sec. XVI*), Bucureşti, Editura Enciclopedică Română, 1974.
Elemente	=	Gheorghe Bolocan, Virgil Nestorescu, Aspazia Reguş, Corneliu Reguş, Ion Robciuc, *Elemente româneşti în documentele slavo-române*, în „Studii şi cercetări lingvistice” (XXXV), nr. 2/1984, p. 142–147.
Nestorescu, *Cercetări*	=	Virgil Nestorescu, *Cercetări etimologice*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic („Etymologica” 3), 1999.
Noi completări	=	Virgil Nestorescu, *Noi completări la Dicţionarul elementelor româneşti din documentele slavo-române* (DERS), în „Limba română” (XLIX), nr. 3/2000, p. 523–529.

BDD-A20034 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:59:09 UTC)

OBSERVATIONS SUR LE DICTIONNAIRE ÉTYMOLOGIQUE
DE LA LANGUE ROUMAINE (DELR)

(Résumé)

Dans cet article l'auteur fait quelques remarques sur l'attestation des mots dans le *Dictionnaire étymologique de la langue roumaine*.

Premièrement, il s'agit de l'attestation la plus ancienne des mots racines, qui est indiquée seulement par la date de leur apparition, sans aucune information sur les sources où ils sont mentionnés. Puis, sont analysées des mots racines et leur dérivés, dont l'ancienneté est inexacte, principalement à cause de l'utilisation incomplète des sources.

Cucinte-cheie: albie, bătuş, buduhală (cf. budihace).

Mots-clés: *albie* «auge; lie d'une rivière», *bătuş* «soulier d'enfant», *buduhală* «monstre, épouvantail».

Virgil Nestorescu,
B-dul Al. Obregia nr. 24, Bucureşti

Victor Celac

DIN „PROCESELE-VERBALE" ALE ŞEDINŢELOR DE LUCRU LA *DELR* (2)[1] (DIN NOU DESPRE *CĂŢĂRA*)

Publicarea primei noastre contribuţii din această serie de „procese-verbale" (v. nota 1) a suscitat unele reacţii critice din partea cititorilor revistei, fapt care a determinat modificarea opiniei noastre privind etimologia verbului *căţăra.* Amintim că, în acea etapă, depăşită deja, comisia DELR, prevalându-se de unele aspecte considerate problematice ale etimologiilor propuse de înaintaşi şi valorificând datele din BER II, 272, a considerat că verbul *căţăra* poate fi un element din substratul traco-dac, având o origine comună cu bulg. *katerja se*. Ca atare, Comisia DELR a decis să respingă toate celelalte ipoteze etimologice cunoscute[2].

Beneficiind de intervenţia domnului Pârvu Boerescu[3], redactorul (subsemnatul) şi revizorii din echipa DELR au readus pe primul loc explicaţia etimologică majoritară în lexicografia română: „de la *acăţăra* ← *acăţa* (= *agăţa*) CDED II 475,

[1] V. Victor Celac, *Din „procesele-verbale" ale şedinţelor de lucru la DELR* (căţăra, catapultă, caţar), în LR, LXII, 4/2013, p. 451-454.

[2] **1.** De la *acăţăra* ← *acăţa* (= *agăţa*) CDED II 475, CDDE 6, TDRG, CADE, DEX. **2.** Contaminare *acăţa* + bg. *katerja se* „mă caţăr" Schuchardt, ZRPh 28, 41, DA. **3.** De la *caţă* LM I, 539, SDLR; **4.** Împrumut din alb. *kacarroj,* Th. Capidan, DR 7, 1931-1933, 129.

[3] Căruia îi mulţumim pe această cale pentru sugestiile utile care ne-au fost oferite.

BDD-A20034 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 23:59:09 UTC)